

УДК 81'37=811.11

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2022.1\(48\).259805](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2022.1(48).259805)

**КОДОВАНИЙ СЕМАНТИЧНИЙ ОБСЯГ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО
РОДУ З ПОЧАТКОВИМИ ЛІТЕРАМИ А, В, С, G, H, I
У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД
(на основі тлумачного словника *DUDEN*)**

Дребет В.В.

доктор філологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
orcid.org/0000-0003-2824-793X

Розводовська С.А.

магістр I року навчання, Тернопільський національний
педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Джавала А.Е.Р.

магістр I року навчання, Тернопільський національний
педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

*Представлена робота є одним з перших лінгвосинергетично скерованих етапів дослідження кодування семантичного потенціалу іменників у співвіднесенні з категорією роду та початковими літерами їх алфавітного упорядкування у тлумачних словниках німецької мови, а саме з початковими літерами А; В, С, G, H, I у тлумачному словнику німецької мови *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. Методологічно важливим у дослідженні є положення про те, що рушійним фактором мовного розвитку виступає синергетичний закон докладання найменших зусиль і збереження мовної енергії. В синергетичному розумінні автор статті проводить паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесень, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесень. У синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні містять закодовану структуровану інформацію. Запропонований у цій статті лінгвосинергетичний формат дослідження передбачає, що мова як саморегульовальна система під впливом зовнішньої енергії та інформації виробила механізм кодування інформаційно-семантичного обсягу іменника у кореляції з їх граматичним родом та початковими літерами їх алфавітного упорядкування у німецькій мові. Отримані на підставі синергетично-квантитативного підходу результати екстрапольовано на лінгвосинергетичну модель самоорганізації іменникового найменування згідно з принципом мінімізації зусиль, що скеровує кодування семантичного обсягу полісемічних або моносемічних іменників на користь мовної економії та мінімізації зусиль з боку ментального лексикону людини. Доведено, що оскільки найближчі відстані у лексичній структурі слова на мовному рівні є найближчими у зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини, то саморегульовальна мовна система під впливом зовнішньої енергії та інформації запускає механізми оптимізації мовної економії та мінімізації зусиль з боку ментального лексикону людини для кодування семантичного обсягу моносемічної моделі іменників з одним значенням та семантичного обсягу полісемічної моделі зі значеннями, які є найближчими до головного значення в ієрархічно структурованому ланцюгу багатозначного слова на словниковому рівні.*

Ключові слова: кодування іменника, початкові літери, семантичний обсяг слова, полісемічна/моносемічна модель, ментальний лексикон людини, лінгвосинергетика, лінгвосинергетична модель, принцип мінімізації зусиль.

**CODED SEMANTICAL VOLUME OF FEMALE NOUNS WITH INITIAL
LETTERS A, B, C, G, H, I
IN MODERN GERMAN: A SYNERGETIC APPROACH
(based on *DUDEN* explanatory dictionary)**

Drebet V. V.

doctor of philological sciences, professor,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Rozvodovska S.A.

master student,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Dzhavala A.E.R.

master student,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

The presented work is one of the first linguosynergetically oriented stages of the research on coding semantic potential of nouns in relation to category of gender and initial letters of their alphabetical order in explanatory dictionaries of German, namely with initial letters A; B, C, G, H, I in the Duden explanatory dictionary of German. Deutsches Universalwörterbuch. The statement that the driving factor of language development is the synergetic law of making the least effort and conservation of language energy is methodologically important in the study. In a synergistic sense, the author draws parallels between the dictionary as a representation of linguistic generalization about the structured amount of knowledge of learned extraverbal reality and mental lexicon, which is not an arbitrary accumulation of contributions, but is a structured hierarchical system of such contributions. In the synergetic sense, lexical units and their meanings at the linguistic level contain encoded structured information. The linguosynergetic approach of the research applied in this article assumes that language as a self-regulating system under the influence of external energy and information has developed a mechanism for encoding information-semantic volume of nouns in correlation with their grammatical gender and initial letters of their alphabetical order in German. The results obtained on the basis of synergetic-quantitative approach are extrapolated to the linguosynergetic model of self-organization of noun naming according to the principle of minimization of effort, which directs coding of semantic volume of polysemic or monosemic nouns to language economy and minimization of lexical effort of a person. It is proven that since the closest distances in the lexical structure of a word at the language level are the closest in comparison with the knowledge structures of the mental lexicon of a person, then the self-regulating language system under the influence of external energy and information launches mechanisms to optimize the volume of the monosemic model of nouns with one meaning and the semantic volume of the polysemic model with meanings that are closest to the main meaning in the hierarchically structured chain of a polysemous word at the dictionary level.

Key words: *noun coding, initial letters, semantic volume of a word, polysemic/monosemic model, human mental lexicon, linguosynergetics, linguosynergetic model, principle of least effort.*

Вступ. У пропонованій статті частиномовну природу іменника в німецькій мові висвітлено у лінгвосинергетичному ракурсі як кодування семантичного обсягу полісемічної та моносемічної моделей слова. Ця робота започатковує новий етап дослідження кодування семантичного потенціалу іменників у співвіднесенні з категорією роду та початковими літерами їх алфавітного упорядкування у тлумачних словниках німецької мови. За допомогою статистичних методів обчислення запропоновано вивчити синергетику лексичної фіксації іменника згідно з принципом мінімізації зусиль, що скеровує

ментальний лексикон людини на кодування оптимального інформаційно-семантичного обсягу моносемічних і полісемічних іменників у лексикографічному довіднику. У цій роботі розглянуто лексикалізовані іменники жіночого роду у співвіднесенні з початковими літерами їх алфавітного упорядкування *A; B, C, G, H, I* у тлумачному словнику німецької мови *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. Лінгвосинергетичний формат дослідження передбачає у такому випадку, що саморегулювальна мовна система під впливом зовнішньої енергії та інформації запускає механізми кодування семантичного обсягу іменників на користь мовної економії та мінімізації зусиль з боку ментального лексикону людини.

Безсумнівним є той факт, що інтерес мовознавців завжди був прикутий до іменника, оскільки нові або по-новому осягнуті речі та явища екстралінгвістичної реальності носії мови переважно бачать іменниками, тобто словами, що називають предмет, дію, явище, ознаку. Цю частину мови досліджено з найрізноманітніших позицій та у найрізноманітніших аспектах (наприклад, див. Генералова, 1973; Ольшанский, Скиба, 1987; Laddissow, 1983; Maierke, 1996; Primus, 2012). Очевидною є потреба поглибити наші знання про іменникову лексику, значення іменника як мовного знаку у парадигмі лінгвосинергетичної теорії. Сучасна лінгвосинергетична теорія розглядає значення слова з позиції відкритої нестійкої структури знань та досвіду (Герман, 2000), передбачуваності і співвідносності з іншими структурами знань (Колмогорова, 2012) тощо. Передумовою тлумачення значення мовного знаку у руслі лінгвосинергетики став її розвиток як нової наукової парадигми (Домброван, 2013; Піхтовникова, 2012; Селіванова 2013). Попередні наші студії були присвячені синергетиці декодування семантичного обсягу іменника у відповідних контекстуальних співвіднесеннях у сучасній німецькомовній прозі та пресі (див. наприклад, Drebet, 2021; Drebet, Кіуко, Кіуко, 2021). Прийшов час дослідити з лінгвосинергетичних позицій досі невивчені у мовознавстві питання щодо синергетики кодування семантичного обсягу іменників у співвіднесенні з категорією роду та початковими літерами їх алфавітного упорядкування у тлумачних словниках німецької мови за принципом мінімізації зусиль і збереження мовної енергії.

Для лексикології та лексикографії завжди актуальним є дослідження динаміки розвитку семантичного обсягу мовного знаку. Лінгвосинергетичний підхід із залученням квантитативних методів дослідження дає змогу об'єктивно проаналізувати на синхронічному зрізі результати саморегуляції й становлення семантичного обсягу полісемічних та моносемічних іменників з огляду на пройдений ними синергетичний цикл *порядок – хаос – порядок*. Серед іншого це стосується й кодування семантичного обсягу іменників у співвіднесенні з категорією роду та початковими літерами їх алфавітного упорядкування у тлумачних словниках німецької мови, щоб у такий спосіб поповнити германське мовознавство новими знаннями про німецькомовну іменникову лексику.

Мета цієї розвідки полягає у вивченні дії синергетичного закону докладання найменших зусиль, скерованих на кодування семантичного обсягу полісемічної та моносемічної моделей іменників у співвіднесенні з початковими літерами їх алфавітного упорядкування *A, B, C, G, H, I* у тлумачному словнику німецької мови *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*.

Методи дослідження. Для встановлення словникових дефініцій значень іменника використано метод компонентного аналізу; для встановлення певної кількості значень кодованого семантичного обсягу полісемічної або моносемічної моделей слова у словнику використано кількісний метод; для перевірки істинності та теоретичної значущості отриманих результатів – методу квантитативного аналізу (хі-квадрат). Узагальнення та інтерпретацію результатів дослідження здійснено з позицій лінгвосинергетики.

На підставі синергетично-квантитативного підходу потрібно було створити синергетичну модель кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду у співвіднесенні з початковими літерами їх алфавітного упорядкування *A, B, C, G, H, I* у тлумачному словнику німецької мови *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, теоретичним обґрунтуванням яких слугувало попереднє обчислення емпіричних величин з допомогою формули χ^2 :

$$\chi^2 = \frac{(ad - bc)^2 N}{(a + c)(b + d)(a + b)(c + d)} \quad (1.1)$$

У нашому дослідженні ми дотримувались обчислень В. В. Левицького, коли мінімальна теоретично значуща сума критерію хі-квадрат складає $\chi^2=3,84$ (детальніше див. Левицький, 2012: 120-125; 137-138]). Критично допустима кількість для статистичного обчислення певних емпіричних величин складала не менше п'яти одиниць, які припадають на окрему групу кодування у межах певної моделі слова. Якщо кількісні характеристики певної групи були менше п'яти одиниць, то такі величини не враховувались для подальшого статистичного обчислення.

Відповідно, показники формули χ^2 кореспондували у нашому випадку з конструкцією синергетичної моделі. Це інтерпретувалось як критично значимий показник відповідності емпіричних величин принципу мінімізації зусиль, скерованих на кодування оптимального інформаційно-семантичного обсягу у моносемічних і полісемічних іменниках жіночого роду з початковими літерами їх алфавітного словникового упорядкування *A, B, C, G, H, I*. Крива з позитивним показником у напрямку плюс буде інтерпретуватись у нашій моделі як відповідність синергетичному закону на користь мовної економії та мінімізації зусиль з боку ментального лексикону людини, а з негативним показником у напрямку мінус – як невідповідність.

Результати та обговорення. У сучасних дослідженнях семантика виходить за межі слова і стає все більш „прагматичною“. Але попри всі позитивні моменти дослідження висловлювань, прагматики висловлювань і т. д. не потрібно забувати, що основною одиницею мови є слово, а зміст сказаного чи написаного неможливо зрозуміти без знання значення слів. Звичайно, що значення слова потрібно розглядати як комплекс знань, що за своєю природою не

є незмінним і завершеним утворенням. Значення слова представляють собою відкриті і динамічні структури. Отримані знання з часом інтегруються у нові відношення предметно-практичної і комунікативної діяльності людського суспільства. Тлумачні словники покликані акумулювати та лексикалізувати засвоєні знання про позамовну дійсність у вигляді дефініцій слова та його значень. Специфіка тлумачного словника полягає у тому, що він представляє собою системне відображення реальної мовної дійсності. Тут потрібно звернути увагу на таку характеристику тлумачного словника: «Він не є хаотичним нагромадженням слів та значень, а системним устроєм словникового запасу мови. Мовна система представлена в ньому у формі вилученого з мовлення лексичного інвентаря з відповідними типізованими лексичними характеристиками його одиниць. Навіть при наявній суб'єктивності в роботі лексикографів відбір слів, значень та їх характеристик (у тому числі і стилістичних) у словниках різного типу робиться не випадковим чином, а на основі певних принципів, які задаються, „нав'язуються“ об'єктам, що призводить до системної, закономірної співвіднесеності запасу тлумачного словника з загальним складом лексичної системи мови» (Дребет, 2017: 131).

Ми свідомі того, що при складанні словників тією чи іншою мірою присутній суб'єктивний фактор, а тому розмежування значень полісемічних слів і число цих значень відрізняється від словника до словника. Очевидно, що необхідно вибрати якомога авторитетніший словник, який би забезпечував системне відображення теперішньої мовної дійсності у вигляді лексичного інвентаря, занесеного до тлумачного словника з відповідними словниковими дефініціями. Оскільки у нашому дослідженні необхідно враховувати лексикалізовані дефініції слова, виникає потреба у семантичному аналізі його компонентів. За такого аналізу потрібно звертати особливу увагу на те, щоб «надіндивідуальні, комунікативно інваріантні елементи відображення (семи) більшою чи меншою мірою відмежовувались точною перевіркою інтуїції від індивідуальних елементів» (Дребет, там само). Таким вимогам, на нашу думку, чи не найкраще відповідає у німецькій мові тлумачний словник „Duden. Deutsches Universalwörterbuch“, а тому цей словник став джерельною базою нашого дослідження (в подальшому скорочено DUDEN).

Той факт, що словник, як було зазначено вище, не є довільний нагромадженням слів, свідчить про його кореляцію з ієрархічними відношеннями як у мовній системі, так і у людській пам'яті. З огляду на універсальний характер полісемії, сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів у структурі іменника утворює ієрархічні відношення на мовному рівні між його головним та похідним значеннями. Людина звертається до слів та їх значень для потреб комунікації, внаслідок чого активуються знання, акумульовані пам'яттю. Пам'ять виступає у ролі ментального лексикону людини. З позицій когнітивізму ментальний лексикон не є довільним накопиченням внесеної інформації, він представляє собою структуровану систему, в якій кожне внесення визначається своїм рангом, тобто своїм відношенням до інших внесень у лексикон, тому лексичні одиниці

зберігаються у вигляді організованих взаємозв'язків (Schwarz, 1996: 126). Подібним чином і в синергетичній теорії розглядають значення слова як відкрити структуру знань і досвіду, співвідносно з іншими структурами знань (Колмогорова, 2012: 61). Тому вважаємо, що у синергетичному розумінні доцільно проводити паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесень, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесень. Робимо висновок, що лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні містять закодовану структуровану інформацію.

Свого часу американський лінгвіст Дж. Ціпф екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці та діях людини на мову (Zipf, 1949: 255). Принцип дії докладання найменших зусиль постулює існування двох потреб мовців, які тією чи іншою мірою може задовольнити мовна система, а саме – мінімізація необхідних затрат пам'яті та мінімізація необхідних затрат продукування (Köhler, 1986: 20]. Виходячи з цього положення, потрібно перевірити дію синергетичного принципу на користь мовної економії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини, що скеровано на кодування оптимального інформаційно-семантичного обсягу у моносемічних і полісемічних іменниках жіночого роду з початковими літерами їх алфавітного словникового упорядкування *A, B, C, G, H, I*. У нашому випадку потрібно буде увести поняття кодованого семантичного обсягу полісемічної та моносемічної моделі іменника на словниковому рівні. Кодований семантичний обсяг моносемічної моделі з одним значенням у словнику скорочено позначатимемо як CO 1 (семантичний обсяг 1 значення). Оскільки ми стоїмо на позиціях ієрархічних відношень у структурі полісемічного слова, то ми разом з тим приймаємо за факт й існування головних та похідних значень у структурі багатозначного іменника. Кодований семантичний обсяг полісемічної моделі з двома, трьома, чотирма значеннями і більше, зафіксованими у словнику ДУДЕН, скорочено позначатимемо як CO 2, CO 3, CO 4 (семантичний обсяг 2, 3, 4 значення і т. д.).

Висунута в роботі **гіпотеза** передбачала, що оскільки найближчі значення у лексичній структурі слова на мовному рівні є найближчими відстанями у зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини, то саморегульовальна мовна система під впливом зовнішньої енергії та інформації запускатиме механізми оптимізації мовної економії та мінімізації зусиль з боку ментального лексикону людини, що скеровано, ймовірніше, на кодування семантичного обсягу моносемічної моделі іменників з одним значенням та семантичного обсягу полісемічної моделі зі значеннями, які є найближчими до головного значення в ієрархічно структурованому ланцюгу багатозначного слова на словниковому рівні.

Представлена робота є однією з перших розвідок, де буде досліджено кодування семантичного потенціалу іменників у співвіднесенні з категорією роду та початковими літерами їх алфавітного упорядкування у тлумачних словниках німецької мови. Пропонуємо вивчити кодування моносемічних і

полісемічних іменниках жіночого роду з початковими літерами їх алфавітного упорядкування *A, B, C, G, H, I* у тлумачному словнику німецької мови *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* згідно із синергетичним принципом докладання найменших зусиль на користь мовної економії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини.

Таким чином, на цьому етапі дослідження кодування моносемічних і полісемічних іменників жіночого роду з початковими літерами їх алфавітного упорядкування *A, B, C, G, H, I* шляхом фрагментарної вибірки взято по 500 іменників для кожної окремої літери. Відповідно, загальна вибірка складає у нашому дослідженні 6000 іменників жіночого роду з відповідними початковими літерами у словнику DUDEN. Створену на основі показників хі-квадрат синергетичну модель кодування подано на рисунку 1:

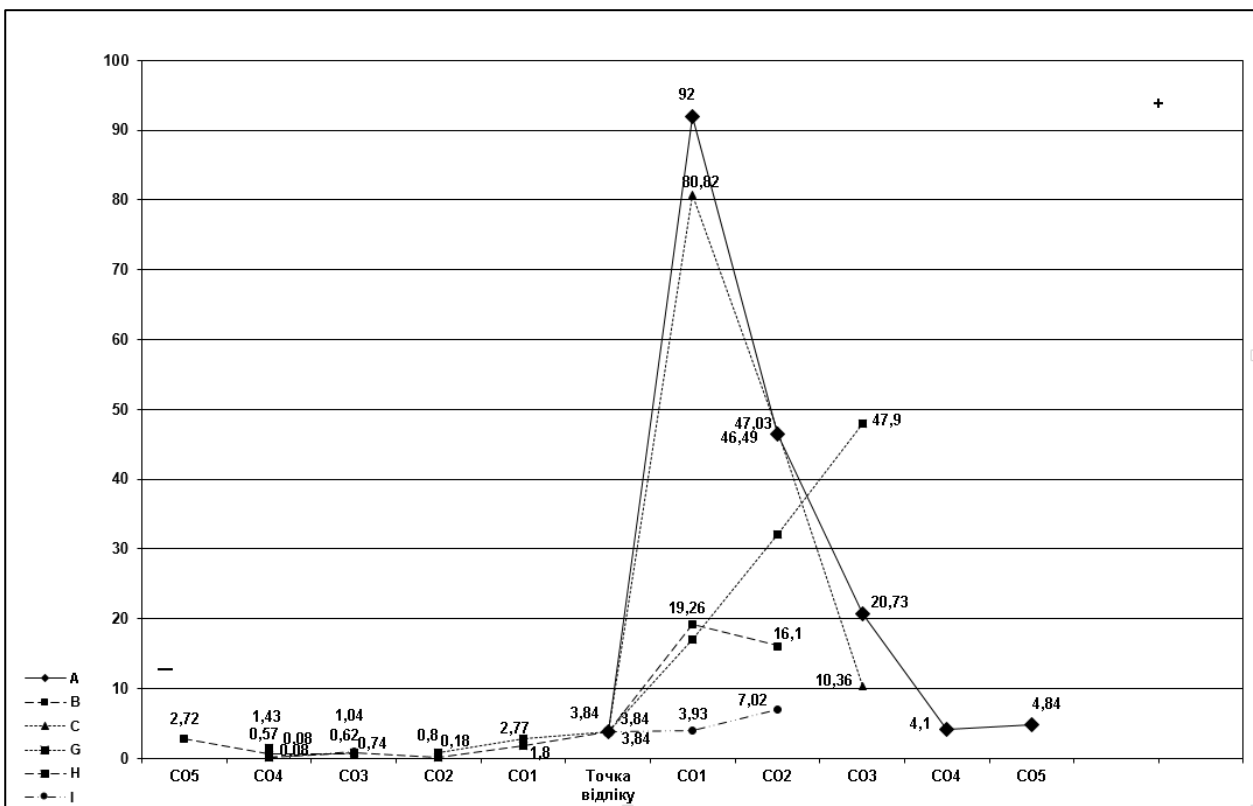

Рис. 1. Синергетична модель кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковими літерами *A, B, C, G, H, I* у сучасній німецькій мові

Кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою *A* в тлумачному словнику німецької мови DUDEN. Наприклад:

1) *die Ausrede* – *nicht wirklich zutreffender Grund, der als Entschuldigung für etw. vorgebracht wird* (DUDEN).

У наведеному прикладі спостерігаємо моносемічну модель іменника з одним значенням. Таким чином, з позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Ausrede* у семантичному обсязі одного значення (C0 1):

2) *die Armee* – 1.a) *gesamte Streitmacht eines Landes, Staates*; b) *großer Truppenverband*; 2. *sehr große Anzahl* (DUDEN).

Наведений приклад демонструє полісемічну модель іменника з двома значеннями. З позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Armee* у семантичному обсязі двох значень (СО 2).

Створена на основі показників χ^2 -квадрат синергетична модель кодування для критично допустимих величин обчислення демонструє, що для іменників з початковою літерою *A* крива кодування моносемічної моделі СО 1 сягнула найвищої точки 92 у напрямку плюс, крива кодування полісемічної моделі іменника СО 2 сягнула у напрямку плюс вже нижчої точки 46,49, ще нижчої точки 20,73 у напрямку плюс сягнула крива кодування полісемічної моделі іменника СО 3, а до найнижчих точок опустились криві кодування СО 5 з показником 4,84 та СО 4 з показником 4,1 у напрямку плюс (див. рис. 1).

Кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою *B* у тлумачному словнику німецької мови DUDEN. Наприклад:

3) *die Börsenaufsicht* – *staatliche Überwachung der Börse auf Einhaltung der gesetzlichen Vorschriften* (DUDEN).

У наведеному прикладі спостерігаємо моносемічну модель іменника з одним значенням. Таким чином, з позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Börsenaufsicht* у семантичному обсязі одного значення (СО 1):

4) *die Bude* – 1. **a)** *Marktbude, Kiosk*; **b)** *Baubude*: 2. (ugs.) **a)** (abwertend) *Haus, das in einem verkommenen, baufälligen Zustand ist*; **b)** *Wohnung, Heim, Stube, möbliertes Zimmer*: 3. (ugs. abwertend) *Laden, Lokal, Büro o. Ä.* (DUDEN).

Наведений приклад демонструє полісемічну модель іменника з трьома значеннями. З позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Bude* у семантичному обсязі трьох значень (СО 3).

Створена на основі показників χ^2 -квадрат синергетична модель кодування демонструє, що для іменників з початковою літерою *B* крива кодування моносемічної моделі СО 1 сягнула найвищої точки 19,26 у напрямку плюс, крива кодування полісемічної моделі іменника СО 2 сягнула у напрямку плюс трохи нижчої точки 16,1. Наступні полісемічні моделі з обсягами СО 3, СО 4 та СО 5, які у межах цієї групи мали критично допустимі для обчислення величини, отримали негативні показники. Отож у напрямку мінус спостерігаємо криві декодування у відповідному порядку їх спадання: до точки 2,72 для СО 5, до точки 0,62 для СО 3 і до найнижчої точки спадання 0,57 для СО 4 (див. рис. 1).

Кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою *C* в тлумачному словнику німецької мови DUDEN. Наприклад:

5) *die Charakteristik* – *treffende Schilderung der kennzeichnenden Merkmale einer Person od. einer Sache* (DUDEN).

У наведеному прикладі спостерігаємо моносемічну модель іменника з одним значенням. З позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Charakteristik* у семантичному обсязі одного значення (СО 1):

6) **die Creme** – 1. *Salbe zur Pflege der Haut*; 2.a) *dickflüssige od. schaumige, lockere Süßspeise*; b) *süße Masse als Füllung für Süßigkeiten u. Torten*; c) *dickflüssiger Likör*. 3. (selten) *Kaffeesahne*; 4. (bildungsspr., häufig iron.) *gesellschaftliche Oberschicht* (DUDEN).

Наведений приклад демонструє полісемічну модель іменника з чотирма значеннями. З позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Creme* у семантичному обсязі чотирьох значень (СО 4).

Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель кодування для критично допустимих величин обчислення демонструє, що для іменників з початковою літерою *C* крива кодування моносемічної моделі СО 1 сягнула найвищої точки 80,82 у напрямку плюс, крива кодування полісемічної моделі іменника СО 2 сягнула у напрямку плюс вже нижчої точки 47,03, а до найнижчої точки опустилась крива кодування полісемічної моделі СО 3 з показником 10,36 у напрямку плюс (див. рис. 1).

Кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою G у тлумачному словнику німецької мови DUDEN. Наприклад:

7) **die Geduld** – *Ausdauer im ruhigen, beherrschten, nachsichtigen Ertragen od. Abwarten von etw.* (DUDEN).

У наведеному прикладі спостерігаємо моносемічну модель іменника з одним значенням. Таким чином, з позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Geduld* у семантичному обсязі одного значення (СО 1):

8) **die Gnade** – 1.a) *Gunst eines sozial, gesellschaftlich o. ä. Höherrangigen gegenüber einem sozial, gesellschaftlich o. ä. auf niedrigerem Rang Stehenden*; b) (Rel.) *verzeihende Güte Gottes*; 2. *Milde, Nachsicht in Bezug auf eine verdiente Strafe, Strafnachlass*; 3. **Euer, (auch:) Ihro, Ihre -n (veraltete Anrede an Personen von hohem Rang)* (DUDEN).

Наведений приклад демонструє полісемічну модель іменника з трьома значеннями. З позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Gnade* у семантичному обсязі трьох значень (СО 3).

Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель кодування для іменників з початковою літерою *G* демонструє, що з помірних усіх критично допустимих для обчислення величин у межах цієї групи лише для полісемічної моделі СО 3 отримано позитивний показник розподілу, а тому крива декодування полісемічної моделі СО 3 сягнула максимальної точки 47,9 у напрямку плюс. У напрямку мінус спостерігаємо криві декодування у відповідному порядку їх спадання: до точки 2,77 для моносемічної моделі СО 1, до ще нижчої точки 1,43 для полісемічної моделі СО 4 та до найнижчої точки 0,8 для полісемічної моделі СО 2 (див. рис. 1).

Кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою H у тлумачному словнику німецької мови DUDEN. Наприклад:

9) **die Habgier** – *von anderen als unangenehm u. abstoßend empfundenen, rücksichtsloses Streben nach Besitz od. Vermehrung des Besitzes* (DUDEN).

У наведеному прикладі спостерігаємо моносемічну модель іменника з одним значенням. Таким чином, з позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Habgier* у семантичному обсязі одного значення (СО 1):

10) **die Hitze**– 1. *sehr starke, als unangenehm empfundene Wärme; hohe Lufttemperatur*; 2. *durch Erregung, Fieber o. Ä. hervorgerufener, mit Blutandrang verbundener Zustand; Empfindung von starker Wärme im Körper od. in einer Körperpartie*; 3. *heftige Erregung; Zornesaufwallung*; 4. *Zeit der Läufigkeit, Paarungsbereitschaft bei weiblichen Hunden u. Katzen* (DUDEN).

Наведений приклад демонструє полісемічну модель іменника з чотирма значеннями. З позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Hitze* у семантичному обсязі трьох значень (СО 4).

Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель кодування для іменників з початковою літерою *H* демонструє, що в усіх критично допустимих для обчислення величин у межах цієї групи отримано негативний показник розподілу. Отож у напрямку мінус спостерігаємо криві декодування у відповідному порядку їх спадання: до точки 1,8 для моносемічної моделі СО 1, до ще нижчої точки 0,74 для полісемічної моделі СО 3, ще нижче до точки 0,18 для СО 2 та до найнижчої точки 0,08 для полісемічної моделі СО 4 (див. рис. 1).

Кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою *I* у тлумачному словнику німецької мови DUDEN. Наприклад:

11) **die Inschrift** – *auf Stein, Metall, Holz o. Ä. durch erhabene Herausarbeitung, durch Einritzen, Eingraben od. Ziselieren angebrachte Schrift* (DUDEN).

У наведеному прикладі спостерігаємо моносемічну модель іменника з одним значенням. Таким чином, з позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Inschrift* у семантичному обсязі одного значення (СО 1):

12) **die Identität** – 1.a) *Echtheit einer Person od. Sache; völlige Übereinstimmung mit dem, was sie ist od. als was sie bezeichnet wird*; b) *(Psych.) als Selbst erlebte innere Einheit der Person*; 2. *völlige Übereinstimmung mit jmdm., etw. in Bezug auf etw.; Gleichheit* (DUDEN).

Наведений приклад демонструє полісемічну модель іменника з двома значеннями. З позицій лінгвосинергетики констатуємо кодування іменника *Identität* у семантичному обсязі двох значень (СО 2).

Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель кодування демонструє, що для іменників з початковою літерою *I* крива кодування полісемічної моделі СО 2 сягнула найвищої точки 7,02 у напрямку плюс, крива кодування моносемічної моделі іменника СО 1 сягнула у напрямку плюс нижчої точки 3,93. Наступні полісемічні моделі з обсягами СО 3 та СО 4, які у межах цієї групи мали критично допустимі для обчислення величини, отримали негативні показники. Отож у напрямку мінус спостерігаємо криві декодування у відповідному порядку їх спадання: до точки 1,04 для СО 3 і до і до найнижчої точки 0,08 для СО 4 (див. рис. 1).

Висновки. У результаті дослідження ми дійшли наступних висновків:

1) синергетика кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою *A* у сучасній німецькій мові показує, що починаючи кодуванням семантичного обсягу моносемічної моделі з одним значенням і завершуючи кодуванням семантичного обсягу полісемічної моделі з п'ятьма значеннями мовна саморегуляція оптимально діє згідно з синергетичним принципом докладання найменших зусиль. Але найсильніше цей закон діє тут на користь мовної економії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини, що скеровано на кодування семантичного обсягу моносемічних іменників жіночого роду з початковою літерою *A* їх алфавітного упорядкування у тлумачному словнику німецької мови DUDEN. У полісемічних іменників з початковою літерою *A* цей показник є нижчим, але для них закон докладання найменших зусиль у дослідженому аспекті стає сильнішим, чим ближчими є відстані ієрархічних значень від п'ятого (похідного) до першого (головного) значення слова;

2) синергетика кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою *B* у сучасній німецькій мові показує, що починаючи кодуванням семантичного обсягу моносемічної моделі з одним значенням і завершуючи кодуванням семантичного обсягу полісемічної моделі з двома значеннями мовна саморегуляція оптимально діє згідно з синергетичним принципом докладання найменших зусиль. Тут найсильніше цей закон діє на користь мовної економії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини, що скеровано на кодування семантичного обсягу моносемічних іменників жіночого роду з початковою літерою *B* їх алфавітного упорядкування у тлумачному словнику німецької мови DUDEN. Для полісемічних іменників з семантичним обсягом двох значень цей показник є дещо нижчим, проте вказує на оптимальну дію закону мінімізації зусиль. Та вже для полісемічної моделі з трьома, чотирма та п'ятьма значеннями закон мінімізації зусиль у дослідженому аспекті не показує позитивної динаміки. Очевидно, вже такі відстані ієрархічних значень як три, чотири та п'ять у полісемічній структурі слова є надто віддаленими до першого (головного) значення слова, щоб компенсувати затрати ментального лексикону людини механізмом мовної економії, коли пам'яті доводиться вдаватись до занурення у дедалі глибшу низку кодованих відстаней з резервуару полісемічності іменників жіночого роду з початковою літерою *B* у німецькій мові;

3) синергетика кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою *C* у сучасній німецькій мові показує, що починаючи кодуванням семантичного обсягу моносемічної моделі з одним значенням і завершуючи кодуванням семантичного обсягу полісемічної моделі з трьома значеннями мовна саморегуляція оптимально діє згідно з синергетичним принципом докладання найменших зусиль. Але найсильніше цей закон діє тут на користь мовної економії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини, що скеровано на кодування семантичного обсягу моносемічних іменників жіночого роду з початковою літерою *C* їх алфавітного упорядкування у тлумачному словнику німецької мови DUDEN. У полісемічних іменників з

початковою літерою *C* цей показник є нижчим, але для них закон докладання найменших зусиль у дослідженому аспекті стає сильнішим, чим ближчими є відстані ієрархічних значень від третього (похідного) до першого (головного) значення слова;

4) у групі іменників жіночого роду з початковою літерою *G* їх алфавітного упорядкування у тлумачному словнику німецької мови DUDEN дія синергетичного закону докладання найменших зусиль оптимально скерована лише на кодування семантичного обсягу полісемічної моделі з трьома значеннями. Але вже для моносемічної моделі з одним значенням та для полісемічної моделі з двома і чотирма значеннями закон мінімізації зусиль у дослідженому аспекті не показує позитивної динаміки. Очевидно, такий семантичний вимір не є оптимальним, щоб компенсувати затрати ментального лексикону людини механізмом мовної економії у форматі іменників жіночого роду з початковою літерою *G* у німецькій мові;

5) у групі іменників жіночого роду з початковою літерою *H* їх алфавітного упорядкування у тлумачному словнику німецької мови DUDEN дія синергетичного закону докладання найменших зусиль не показує позитивної динаміки ані для кодування моносемічної, ані полісемічної моделей слова. Це означає, що мовна саморегуляція у дослідженому аспекті перебуває у стані проміжного хаосу синергетичного циклу *порядок – хаос – порядок*. Закон мінімізації зусиль повинен пройти тут неминучу стадію негативної динаміки і виробити оптимальний семантичний вимір для полісемічної та моносемічної моделей слова, щоб компенсувати затрати ментального лексикону людини механізмом мовної економії у форматі іменників жіночого роду з початковою літерою *H* у німецькій мові;

б) синергетика кодування семантичного обсягу іменників жіночого роду з початковою літерою *I* у сучасній німецькій мові показує, що починаючи кодуванням семантичного обсягу полісемічної моделі з двома значеннями і завершуючи кодуванням семантичного обсягу моносемічної моделі з одним значенням мовна саморегуляція оптимально діє згідно з синергетичним принципом докладання найменших зусиль. Найсильніше цей закон діє тут на користь мовної економії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини, що скеровано на кодування семантичного обсягу двох значень у полісемічній моделі іменників жіночого роду з початковою літерою *I* їх алфавітного упорядкування у тлумачному словнику німецької мови DUDEN. Для моносемічних іменників у семантичному обсязі одного значення цей показник є дещо нижчим, проте вказує на оптимальну дію закону мінімізації зусиль. Та вже для полісемічної моделі з трьома та чотирма значеннями закон мінімізації зусиль у дослідженому аспекті не показує позитивної динаміки. Очевидно, вже такі відстані ієрархічних значень як три та чотири у полісемічній структурі слова є надто віддаленими до першого (головного) значення слова, щоб компенсувати затрати ментального лексикону людини механізмом мовної економії, коли пам'яті доводиться вдаватись до занурення у

дедалі глибшу низку кодованих відстаней з резервуару полісемічності іменників жіночого роду з початковою літерою *I* у німецькій мові;

7) у підсумку констатуємо, що з поміж усіх 25 критично допустимих для обчислення величин 13 показників є позитивними, тобто знаходяться у напрямі прогресу. У всіх цих випадках синергетичний закон мовної економії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини показує оптимальну динаміку як для кодування семантичного обсягу моносемічних іменників з одним значенням, так і для кодування семантичного обсягу похідних ієрархічних значень, які мають найближчі відстані до першого (головного) значення у форматі полісемічних іменників.

Отож висунута в роботі **гіпотеза** підтверджує, що оскільки найближчі значення у лексичній структурі слова на мовному рівні є найближчими відстанями у зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини, то саморегулювальна мовна система під впливом зовнішньої енергії та інформації запускає механізми оптимізації мовної економії та мінімізації зусиль з боку ментального лексикону людини, що скеровано на кодування семантичного обсягу моносемічної моделі іменників з одним значенням та семантичного обсягу полісемічної моделі зі значеннями, які є найближчими до головного значення в ієрархічно структурованому ланцюгу багатозначного слова на словниковому рівні.

Перспективами дослідження є вивчення кодування семантичного потенціалу іменників у співвіднесенні з категорією інших граматичних родів та з іншими початковими літерами їх алфавітного упорядкування у тлумачних словників німецької мови. Залучення статистичних методів дослідження, порівняння семантичного обсягу слова відразу у декількох словниках дозволить мінімізувати суб'єктивізм у передбачених наукових розвідках. Це сприятиме чіткішому обґрунтуванню і прогнозуванню становлення та самоорганізації іменникової лексики на словниковому рівні у парадигмі досліджень сучасної лінгвосинергетики.

Список літератури

- Генералова Л. К. К вопросу о структуре значений имен существительных. *Сборник научных трудов Московского педагогического института*. 1973. № 71. С. 43–50.
- Герман И. А. Лингвосинергетика. Барнаул: Издательство Алтайской академии экономики и права, 2000. 168 с.
- Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики. Одесса: Одесская городская типография, 2013. 342 с.
- Дребет В.В. Іменник у сучасній німецькій мові: семантика, синтагматика, парадигматика (лінгвосинергетичний підхід) / дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 – «Германські мови». Одеса, 2017. 510 с.
- Колмогорова А. В. Языковое значение как синергетическая система. *Научное мнение*. 2012. № 9. С. 61–67.
- Левицкий В. В. Семасиология. 2-е изд., испр. и доп. Винница: Нова книга, 2012. 680 с.
- Ольшанский И. П., Скиба Г. В. Лексическая полисемия в системе языка и тексте. Кишинев: Штиинца, 1987. 127 с.
- Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений: монография. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. 180 с.

- Селіванова О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові: монографія. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2013. 488 с.
- Drebet V. Synergetik der Nomen-Dekodierung in einfacher und zusammengesetzter Satzstruktur des Deutschen. *Analele Universitatii din Craiova. Seria Stiinte Filologice, Lingvistica*. 2021. Vol. 43. Nr. 1-2. S. 289-306. URL: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85121984197&partnerID=MN8TOARS>
- Drebet V., Kiyko S., Kiyko Y. Synergetik der Dekodierung von Substantiv-Neubildungen in Satzstrukturen des Deutschen. *Glottology: De Gruyter (A)*. 2021. Vol. 12. Issue 2. P. 179-198. URL: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85117193165&origin=resultslist&sort=plf-f&featureToggles=FEATURE_NEW_DOC_DETAILS_EXPORT:1
- Duden. Deutsches Universalwörterbuch. (2003). On CD. Mannheim: Dudenverlag.
- Köhler R. Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum: Studienverlag Brockmeyer, 1986. 200 S.
- Laddisow A. Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. *Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache* / Hrsg. Fleischer Wolfgang. Berlin, 1983. S. 21–48.
- Maineke E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 1996. 496 S.
- Primus B. Semantische Rollen. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 2012. 99 S.
- Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik. 2. überarb. Aufl. Tübingen und Basel: Francke Verlag, 1996. 238 S.
- Zipf G. K. Human behaviour and the principle of least effort. Cambridge: Addison–Wesley, 1949. 573 p.

References

- Dombrovan T. I. (2013). Jazyk v kontexte sinergetiki. Odessa: Odesskaia gorodskaia tipografiia.
- Drebet V.V. (2017). Imennyk u suchasny nimetskii movi: semantyka, syntahmatyka, paradyhmatyka (linhvosynerhetychnyi pidkhid) / dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.04 – «Hermanski movy». Odesa.
- Drebet V. (2021). Synergetik der Nomen-Dekodierung in einfacher und zusammengesetzter Satzstruktur des Deutschen. *Analele Universitatii din Craiova. Seria Stiinte Filologice, Lingvistica*. Vol. 43. Nr. 1-2. S. 289-306. URL: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85121984197&partnerID=MN8TOARS>
- Drebet V., Kiyko S., Kiyko Y. (2021). Synergetik der Dekodierung von Substantiv-Neubildungen in Satzstrukturen des Deutschen. *Glottology: De Gruyter (A)*. Vol. 12. Issue 2. P. 179-198. URL: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85117193165&origin=resultslist&sort=plf-f&featureToggles=FEATURE_NEW_DOC_DETAILS_EXPORT:1
- Duden. Deutsches Universalwörterbuch. (2003). On CD. Mannheim: Dudenverlag.
- Generalova L. K. (1973). K voprose o strukture znachenij imen sushhestvitel'nyh. In *Sbornik nauchnyh trudov Moskovskogo pedagogicheskogo instituta*. № 71. 43-50.
- German I. A. (2000). Lingvosinergetika. Barnaul: Izdatelstvo Altaiskoi akademii ekonomiki i prava.
- Köhler R. (1986). Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum: Studienverlag Brockmeyer.
- Kolmogorova A. V. (2012). Jazykovoie znachenie kak sinergeticheskaja sistema. In *Nauchnoe mnenie*. № 9. 61-67.
- Laddisow A. (1983). Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. *Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache* / Hrsg. Fleischer Wolfgang. Berlin. S. 21–48.
- Levickij V. V. (2006). Semasiologija. 2-e izd., ispr. i dop. Vinnitsa: Nova knyha.
- Maineke E. (1996). Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER.

- Olshanskii I. P., Skiba G. V. (1987). *Leksicheskaia polisemiia v sisteme iazyka i tekste*. Kishinev: Shtiintca.
- Pikhtovnikova L. S. (2012). *Lingvosinergetika: osnovy i ocherk napravlenii: monografiia*. Kharkov: KhNU imeni V. N. Karazina.
- Primus B. (2012). *Semantische Rollen*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER. 99 S.
- Schwarz M. (1996). *Einführung in die Kognitive Linguistik*. 2. überarb. Aufl. Tübingen und Basel: Francke Verlag.
- Selivanova O. (2013). *Svit svidomosti v movi. Mir soznaniia v iazyke: monohrafiia*. Cherkasy: Yu. Chabanenko.
- Zipf G. K. (1949). *Human behaviour and the principle of least effort*. Cambridge: Addison-Wesley.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2022 року